

Ekologinės transformacijos etinės refleksijos

Jūratė Mackevičiūtė

Šiaulių universitetas

Filosofijos ir antropologijos katedra

P. Višinskio g. 25, Šiauliai

El. p. j.mackevic@gmail.com

Tarp daugybės svarbių socialinių problemų, iškilusių žmonijai trečiojo tūkstantmečio pradžioje, pagrindinę vietą užėmė susirūpinimas žmonijos ir visos gyvybės Žemėje likimu. Žmogaus ir gamtos santykiai tapo savotišku centru, kuriame susipina ekonominės, visuomeninės ir kultūrinės žmonių gyvenimo ypatybės.

XX amžiuje susiformavęs ekocentrizmas išreiškia neantropocentrinę poziciją, kuri gamtos saugojimo klausimu lemiamą reikšmę teikia ištisoms gamtinėms sistemoms. Ji orientuojasi į evoliuciją ir ekologiją. Kaip moralinė pozicija ji išaugo veikiamą gamtos mokslininkų J. Muir'o ir A. Leopoldo darbų. Leopoldas *Žemės etikoje* teigia, kad mes „didiname moralinės bendruomenės ribas, įskaitant dirvas, vandenį, augalus ir gyvūnus arba bendrai paėmus žemę“ (Leopold 1987, 98).

Per pastaruosius dvidešimt penkis metus daugelyje tyrimų aplinkos etikos tema daugiausia dėmesio buvo skirta gamtos vidinės vertės klausimui. Šie tyrimai prisidėjo prie daugelio aplinkos apsaugos institucijų sukūrimo. Minėtų tyrimų autoriai plėtoja idėją, kad gamtos naikinimas, piktnaudžiavimas jos gėrybėmis arba neribotas gamtos eksploatavimas yra moraliai neteisingas. Tai pateikia svarių argumentų plėsti moralinį sąmoningumą ir teigti vertybes, kurios būtų aukščiau už mūsų pačių rūšį.

Demokratijos, lygybės ir decentralizacijos idėjos sudarė ekologiškos etikos atsiradimo ir plėtotės prielaidas JAV. Ekologinė etika, kurios pagrindinė problema susijusi su vidinės vertės klausimu, tyrinėdama pasaulį, išplečia įprastą etikos ribas. Ekocentrizmas apima dvi etines galimybes: 1) vidinės vertės idėja visoms gyvybės formoms turi vienodą moralinę reikšmę; 2) nežmogiškųjų būtybių vertė nustatoma pagal moralinius, intelektinius, estetinius ar kitus kriterijus. Teiginys, kad įvairios gyvenimo formos yra lygios, negali būti priimtas, nes gamtoje, natūraliose ekosistemose, egzistuoja interesų kova bei priklausomybės ir įvairovės hierarchija. Tačiau nepaisant to, visų gamtos objektų vienodos

moralinės reikšmės idėja tapo išsamiosios ekologijos ir ekologinės etikos pagrindine pozicija.

Antroji pozicija ekocentrizmą paverčia antropocentrizmu, kadangi nežmogiškasis pasaulis gali būti vertinamas tik žmogaus vertybinėmis sampratomis. Išėjties ieškoma įvedant transcendentinę vertybę, kuri yra aukščiau žmogaus ir gamtos. Jeigu žmogaus negalima naudoti kaip priemonės, tai šis principas turi būti pritaikytas gyvūnams, augalams, ekosistemoms ir t. t. Tokiu atveju pripažinimą, kad daiktai yra kai kas daugiau nei jų naudingumas žmogui, siūloma tyrinėti kaip vidinės vertės esmę ir techninio totalitarizmo kritikos šaltinį.

Fenomenologinis požiūris, pabrėždamas tradicijas ir patirtį, dėl kurių vyksta pažinimo procesas, sudaro dualizmo kritikos pagrindą, susijusį su moksliniu mąstymu. Kadangi mes visada esame reikšmių pasaulyje, tai pasaulis turi būti egzistencinė struktūra, egzistencijos būdo dalis. Šiuo atveju praraja tarp gamtos ir žmogaus vertybių tampa metafizine pažinimo problema, kurios pavyzdys yra N. Lummano ekologinės komunikacijos teorija, susiformavusi Frankfurto mokyklos racionalizmo ir J. Habermaso komunikatyvios veiklos teorijos kontekste. Fenomenologiniam požiūriui galima priskirti ir ekologinio „Aš“ koncepciją. Fenomenologijos socialinės-ekologinės teorijos kritikai tvirtina transcendentinio subjekto įvedimo būtinybę, kadangi transcendentinio subjekto funkcijos perduodamos ekologiniam „Aš“. Tai įrodo, kad fenomenologiniu požiūriu vidinės vertės kategorijos pagrįsti negalima.

Ekologinio holizmo strategija artima fenomenologiniam požiūriui ir kai kuriais aspektais siejasi su ekologinės komunikacijos teorija. Visi šios krypties teoretikai tvirtina, kad bet kokių vertybių traktuotes – taip pat vidinės vertės – galima tyrinėti tik bendros sistemos santykių ir egzistuojančių ryšių kontekste. Kaip žmogaus, visuomenės ir gamtos vienvės suvokimą P. Rasselas siūlo globalaus socialinio organizmo modelį. „Mes esame ne kas kita, kaip visuomenę sudarančių įvairių organų ląstelės“, – tvirtina autorius. Šis tvirtinimas suponuoja išvadą apie individualaus „Aš“ nerealumą, susijusį su pasaulio vienybės visuotinos priklausomybės ir psichologinės patirties idėjomis. Reikia paminėti B. Callicotto darbą „Vidinė vertė, kvantų teorija ir ekologinė etika“, kuriame autorius bando pritaikyti kvantų teoriją subjekto ir objekto prieštaravimų sprendimui ir „Aš“ psichologinių charakteristikų panaudojimui nusakant vidinės vertės sampratą.

Callicottas pažymi, kad tolygi vertybių teorija lieka pagrindinė ir sunkiausiai sprendžiama neantropocentrinės etikos problema. Tokia teorija turi numatyti skirtingą laukinių ir naminių gyvūnų bei rūšių, individualaus organizmo ir organizmų hierarchijos, sukuriančios populiacijas, rūšis, biosferas, vidinę vertę. Peržiūrėdamas mokslo, metafizikos ir mokymo apie psichologinį „Aš“ pagrindus, Callicottas, tyrinėjęs nežmogiškosios vertės kvantų pagrindus, teigia, kad vidinės vertės teorija nėra nei pagrindinė, nei būtina, nei naudinga. Vidinės vertės idėją jis keičia holizmo idėja. Šią idėją 1926 m. savo veikalė *Holizmas ir evoliucija* suformulavo J. Ch. Smutsas. Žmogaus ir gamtos problemą išryškinti padėjo kibernetinė klausimų sprendimo metodika, pabrėžianti į sistemą besiorientuojantį, visumą apimti siekiantį holistinį mąstymą, kurį suponaavo E. Haeckelio suformuluota ekologijos sąvoka, paremta biologiniu-kibernetiniu arba sisteminiu-teoriniu mąstymu.

Callicotto, Rasselo teigimu, visumos vertybės pagrindimui vidinė vertė nebūtina. Visumos vertė primama kaip aksioma, nereikalaujanti įrodymo. Nors logiškai silpna, ši pozicija tapo išsamiosios ekologijos pagrindiniu principu. Taigi ekocentrinės teorijos tyrinėja pasaulį, kuriame gamta turi prasmę ir vertę.

Prieš pradėdant nagrinėti įvairias „žaliąsias“ etikos rūšis ir pakopas, reikia pabrėžti žodį „aplinka“, kuris iš anksto perša neteisingą nuomonę, kadangi gamtos pasaulyje yra aplinka, fonas ar vieta pagrindiniam dalykui – žmogui. Tačiau toks požiūris yra integruotas į esamą krizę. Dėl šios priežasties labiau tinka ekologijos terminas. Iš tiesų žodis „ekologija“ buvo skirtas apibūdinti biologinės sąveikos, jos poveikio mokslą. Dabar šis žodis vartojamas plačiai ir taikomas metafizinei ir politinei filosofijai charakterizuoti.

Paviršutinės etikos (*Shallow Ecological Ethics*) šaknys glūdi dominijos / valdų tezėje, kuri šiuo metu sekuliarizuota. Gamta turi tą instrumentinę vertę (ar naudos vertę) kaip išteklių, skirtą panaudoti žmogaus poreikiams. Toks požiūris dominuoja valstybės departamentuose ir bendrovėse, jį nusako išteklių valdymas ir konservavimas, žmogaus gerovės ekologija ir gamtosauga. Neatsisakoma atsargos argumentų, tačiau dėmesio centre tebėra žmogaus gerovė, R. Silvano ir D. Beneto vadinama vienos vertybės prielaida (*Sole Value Assumption*). Tokia samprata atsirado neseniai ir pasireiškė tarp technooptimistų, kurie kalba apie vis stiprėjančią žmogaus poveikį globalinei ekosistemai, tą patį nusakydami

„efektyvesnio ekosferos valdymo“ forma ar tuo, kiek moksliskiau grobiami išteklių ir kokia yra gamtos išteklių riba turint galvoje žmogaus poreikius (Fox 1988, 69).

Vienos vertybės prielaidą paneigia tarpinė etika (*Intermediate Ecological Ethics*) ir pateikia kitą jos versiją – didesnės vertybės prielaidą (*Greater Value Assumption*), pagal kurią gamta turi tam tikrą vertę tol, kol ji neprieštarauja žmonių interesams.

Viena tarpinės etikos sričių – tai socialinė ekologija, sukurta M. Buchino, pagal kurią „žmogaus–gamtos“ santykis priklauso vien nuo santykio „žmogus–žmogus“. Taigi pirmojo santykio tobulinimas priklauso nuo antrojo išsprendimo. Buchinas taip pat laikosi mistinio-teleologinio požiūrio, pagal kurį gamta yra „išsami“ žmogaus evoliucijoje, lyg gamtos pasauliui reikėtų mūsų labiau nei mums jo.

Noras pakreipti tarpinę etiką labiau ekologiška kryptimi, teigiant, kad tai, kas buvo laikyta tik žmogiškąja vertybe, tinka ir ne žmonėms, kar-tais vadinamas moraliniu ekstensionizmu. Vienas tokių mąstytojų – anksčiau minėtas Aldo Leopoldas, kurio „žemės etika“ teigia: „Gera yra tai, kas palaiko biotinės bendrijos vientisumą, stabilumą, grožį, bloga – kai žmonija užima savo „tikrojo nario ir piliečio“ vietą didesnėje bendrijoje“ (1987, 33). Čia Leopoldas žengė svarbų žingsnį, nurodydamas ir kitų bendrijos narių moralines teises.

Išsamioji etika yra kelių formų, tačiau jos visos yra ekocentriškos, t. y. virtualiai visos paneigia didesnės vertybės prielaidą ir teigia, kad gamta pati savaime yra vertybė (tačiau skirtingomis prasmėmis), ir pasisako už tai, kad „ekologinė visuomenė sudaro etinę visuomenę“ (Deval 1988, 48). Tokiose mokyklose vartojamas Edvardo Goldsmitho metodas, skatinantis plėtoti ekologinį pasaulio požiūrį, pagrįstą „žemės uždara sistema, t. y. stabilia vietinių tautų kosmologijos būseną, bei pabaigos etika, išplaukiančia iš J. Lovellocko hipotezės apie žemę kaip superorganizmą“ (Goldsmith 1996, 55).

Šiandien svarstant išėitį iš globalinės krizės, niokojančios biosferą ir jau pastebimai griauinančios žmogaus egzistavimo dvasinius pamatus, kelius, ekologiškai saugiu ateities keliu siūloma visuomenės „stabilios plėtros“ koncepcija. Krizinės situacijos sprendimas siejamas su vertybine sąmonės perorientacija. Filosofinių tyrimų kryptis – ekologi-nė etika – siūlo žmogaus moralės veikimo sferą išplėsti prijungiant visą gamtą, visos biotinės bendrijos narius (individualius gyvūnus, augalus ir

jų rūšis), visą planetos ekosistemą. Nors daugelio autorių (H. Rolstono III, B. Callicotto) dėmesio centre lieka visaapimančios etinės teorijos, motyvuojamos gamtos vidine verte, paieškos, tačiau ši tyrimų kryptis pamažu išsaina iš etinių problemų ribų, tapdama santykių su mūsų planetos gamta filosofija.

Žmogaus santykių su gamta filosofijoje vis didesnę populiarumą įgauna sąmoningos sąmonės transformacijos idėja, orientuojanti į transpersonalinę identifikaciją su gamtine aplinka, akcentuojanti filosofinės ontologijos ir psichologijos problemas. Ši etikos kryptis vadinama išsamiąja ekologija (*Deep Ecological Ethics*), kurios kūrėjas yra Arne Naessas. Išsamiosios ekologijos esmė, kaip teigia Naessas, „išsamių klausimų kėlimas, pvz.: kodėl priimta manyti, kad ekonominis augimas ir aukštas vartojimo lygis taip svarbūs? Išsamiojoje ekologijoje klausiamo, ar šiuolaikinė visuomenė patenkina pagrindinius žmogaus poreikius mylėti, saugiai jaustis bei galimybę bendrauti su gamta“ (2000, 44). Aktualių klausimų kėlimas leidžia suprasti, kokios pagrindinės prielaidos vyrauja dabar viešpataujančiame ekonominiame ir technokratiname vertinime (kurį formuoja filosofijos ir religijos vertybių prioritetai), ir pasiūlyti alternatyvų gerokai brandesnio žmogaus dvasinio lygio vertinimą. Išsamioji ekologinė etika pabrėžia būdingą (neinstrumentinę) gamtos ir žmogaus gyvenimo vertę. Žmonija turi teisę patenkinti tik gyvybiškai svarbius poreikius. Dabartinis žmogaus kišimasis į gamtos pasaulį yra per didelis ir atnešantis vis blogėjančių pasekmių, todėl, pasak šios etikos pasekėjų, reikia keisti žmogaus santykių su gamta nuostatas. Ekologinė etika, neneigdama mokslinio pažinimo, prieštarauja mechanistinei mokslinei paradigmai, kuri pripažįsta rūšių naikinimą kaip natūralų procesą ir neišvengiamą gamtos įsavinimo rezultata.

A. Naessas pabrėžia neplanuotos patirties svarbą. Tokios patirties pagrindinis aspektas yra geštalto, arba tarpusavio santykių sistemos, suvokimas. Matyti, kad nėra izoliuotų objektų, jie yra susikirtimo taškai neaprepiamame tarpusavio santykių tinkle. Kai nutinka toks išsamus įvykis, mes pajuntame stiprų natūralaus identiteto jausmą. Jis apima padidintą įsijautimo jausmą ir mūsų susirūpinimą nežmogiškosios gyvybės plėtra. Mes suvokiame, kaip mūsų fizinė ir psichologinė gerovė priklauso nuo gamtos gerovės. Kaip pasekmė išskyla natūralus noras ginti nežmogiškąją gyvybę. Mes suprantame, kad kitos gyvybės, pradedant mikrobais ir baigiant daugialąstėmis gyvybės formomis bei ekosistema kaip visuma,

dalyvauja šiame procese, kur atsiskleidžia visos būdingos savybės. Naessas (2000, 44) šį procesą vadina „savęs suvokimu“. Mums, žmonėms, savęs suvokimas reiškia plataus identiteto plėtotę, kurioje savivoka daugiau nėra apribota asmeniniu ego, o apima vis didesnes visumas. Naessas šį išplėstą savęs suvokimą vadina „ekologiškąją savastimi“. Kadangi visos gyvos būtybės savaip save realizuoja, mes pripažįstame, kad visi yra apdovanoti būdinga verte, nepaisant bet kokios ekonominės ar kitos utilitarinės vertės, kurią jie gali turėti žmonėms. Mūsų pačių žmogiškasis siekis suvokti save yra toks pat kaip ir kitų gyvų būtybių (Naess 1991, 52). Vadinas, egzistuoja lygybė tarp žmonių ir nežmogiškosios gyvybės. Ši Naesso minima ekocentrinė perspektyva skiriasi nuo antropocentristinio požiūrio, kuris aukščiausiaja vertybe laiko tik žmogų, o gamtos vertė matuojama tik naudingumu mūsų pačių rūšiai.

Jausmas, kad priklausome intelektualiai visatai, atskleistas išsamaus patyrimo, dažnai verčia užduoti išsamius klausimus, kurie leidžia sukurti nuoseklią struktūrą aiškinant esminius įsitikinimus ir paverčiant tuos įsitikinimus į sprendimus, gyvenimo būdą ir veiklą. Dėmesys veikalai ypač svarbus. Būtent veikla išsamiają ekologiją skiria nuo kitų ekosofijų. Todėl išsamioji ekologija yra ir filosofija, ir judėjimas. Užduodamas išsamius klausimus individas formuoja savo bendrą pasaulėžiūrą, kuri sąlygoja gyvenimo būdo pasirinkimą, jo požiūrį į gamtą ir žmogų.

Klausimus užduodančioje visuomenėje žmogus supranta ekologinio požiūrio esmines prielaidas. Žmogus žvelgia į ekologinės krizės kolektyvinės psichologijos kilmę ir su ja susijusias taikos ir socialinio teisingumo krizes. Žvelgdami į Vakarų istoriją, atrandame mūsų pražūtingo antropocentrizmo šaknis, kurios yra skelbiamos mūsų moksle, filosofijoje ir ekonomikoje, padedančioje suprasti, kaip dabartinis globalizacijos siekis Vakarų kultūroje ir laisvoji rinka sąlygoja žmonių kultūros ir gamtos nuniokojimą.

Šie išsamūs klausimai apie pagrindines prielaidas mūsų kultūroje gerokai skiriasi nuo pagrindinės paviršutiniškosios ekologinės etikos srovės. Ji stengiasi užtikrinti verslo tęstinumą, paprastai gindama verslo ir pramonės ekologizavimą, inkorporuojant priemonių seką, tokių kaip užterštumo kontrolė ir bioįvairovės apsaugojimas.

Žmogaus moralinio elgesio su gamta sampratai formuluoti Naessas sukūrė keturių lygmenų sistemą, pavaizduotą piramidės formos diagrama. Joje išdėstytas judėjimas iš praktinės sferos ketvirtajame lygme-

nyje (piramidės apačioje) į religinę ir filosofinę sferą pirmajame lygmenyje (piramidės viršūnėje). Pirmasis lygmuo siekia atskleisti galutines žmogaus prielaidas ar normas, iš kurių kyla visi veiksmai ir formuojasi požiūriai. Tokį lygmenį pasiekiamo, jei vis klausiamo „Kodėl?“, kad ir ką žmogus bepasakytų (panašiai kaip daro maži vaikai) pradedant nuo kasdienio gyvenimo sferos. Pamažu, jei procesas pagilėja, mes išsakome teiginį, kuris apima mūsų giliausią intuiciją apie gyvenimą, paremtą išsamiais išgyvenimais. Galutinė Naesso ekosofijos norma yra savęs suvokimas. Išsami patirtis, kuri įkvėpia Naesso ekosofiją, yra būdingosios vertės pajutimas gyvenimo potenciale. Tai reiškia, kad mes kalbame apie normas, pasiūlymus, kaip mes turime galvoti ar veikti.

Galutinės normos visada priklauso filosofinei ar religinei sferai. Būdamos galutinės jos nėra įrodomos ar kildinamos iš kitų normų. Galutinės normos nėra absoliučios. Jos yra gairės, padedančios priimti išmintingus sprendimus sistemingo mąstymo metu, pradedant labiausiai abstrakčia sfera ir baigiant konkrečiomis pasekmėmis. Glasseris pateikia šio proceso pavyzdį. Įsivaizduokite, kad vietinis ūkininkas savo galutine norma skelbia teiginį: „Gyvenk turtingai!“ Jei paprašytume ūkininko išvesti šio teiginio prielaidą, tinkančią kasdieniam gyvenimui, jis gali pasakyti taip: „Gyventi turtingai man reiškia būti paprastam priemonėmis bei būti turtingam patyrimu“. Tai nėra norma, o duoto individo gyvenimo prielaida.

Tokius teiginius dėl jų eksperimentuojančios prigimties Naessas vadina hipotezėmis. Iš šios hipotezės jis kildina naują normą, vadinamą išvestine norma. Mūsų pavyzdyje duotas ūkininkas gali ją suformuluoti taip: produktyvus išteklių panaudojimas yra paprastumo reikalavimas. Tai leidžia iškilti naujai, žemesnio lygio normai, tokiai kaip „Būk produktyvus!“, kuri pastūmėtų ūkininką sprendimo link perdirbti popierių ir kitas medžiagas, o tai ir yra išsamių klausimų kėlimo pasekmė.

Glasserio pavyzdys nurodo tas galutines normas, kurios skatina ekologiškai harmoningus veiksmus, sukuriančius plataus identiteto pojūtį. Galutinės normos gali būti labai įvairios. Pavyzdžiui, budistas ir krikščionis nesutartų dėl Dievo egzistavimo, tačiau abu norėtų apsaugoti ir globoti gyvybę. Taigi egzistuoja pagrindiniai požiūriai, turintys skirtingas galutines normas, kuriuos galėtų priimti išsamosios ekologijos pasekėjai. Tayloras atskleidžia dvasinį radikalių aplinkosaugininkų pagrindą. Judėjimas „Svarbiausia – Žemė“ žinomas iš tokių metodų kaip *monkeyw-*

renching ir *treespiking*. Tayloras parodo, jog šių žmonių politinė taktika yra įkvėpta plačios religinių orientacijų įvairovės, pradedant krikščionišku gamtos mistifikavimu ir baigiant budizmu, Amerikos indėnų religija ir neopagonybe. Tayloras tvirtina, kad ekodvasingumas palaikomas įvairių jėgų: žmonės, gyvūnai ir žemė tarpusavyje yra glaudžiai susiję. Judėjimo „Svarbiausia – Žemė“ nariai tiki, kad reikia resakralizuoti gamtą, o ekologinei sąmonei ugdyti – panaudoti ritualų įvairovę. Jie praktikuoja *zen-like* pratimus ir mano, kad kvėpavimo pratimai, meditacija, giedojimas ir dainos yra geras būdas susigražinti pirmykštį dvasingumą. Tarp judėjimo „Svarbiausia – Žemė“ narių paplitęs apokaliptinis požiūris, kuris numato vidinį industrinės visuomenės žlugimą ir potencialią gamtos regeneraciją postcivilizuotame pasaulyje. Žmonėms ateitį garantuos gentinio gyvenimo būdo perėmimas ir panaudojimas. Genocidas ir mirtis nuo AIDS laikoma planetos naštos palengvinimu. Šis judėjimas toleruoja bendrą išsamųjį ekologinį požiūrį ir narių įvairovę. Jiems priklauso dviejų stovyklų nariai. „Wilders“ siekia išsaugoti pirmykštę gamtą ir teikia pirmenybę tokiems metodams kaip *monkeywrenching*, pilietinis nepaklusnumas. „Holies“ pabrėžia, kad ekologinės problemos turėtų būti susietos su socialinėmis problemomis, gamtos eksploatacijos ir žemesniųjų klasių išnaudojimo ryšių supratimu. Jie mano, kad *monkeywrenching* mažina visuomenės paramą ir turėtų būti pakeistas pilietiniu nepaklusnumu. Labiau optimistiški „Hollies“ atvirai smerkia „Wilders“ mizantropizmą ir tiki, kad žmonės pasirengę reformoms. Taylora analizė pateikia informatyvų požiūrį į vieną didžiausių JT aplinkos organizaciją ir parodo jos išipareigojimą išsamiajai ekologijai.

1984 m. Naessas ir Sessions sukūrė išsamiosios ekologinės etikos platformą, kuri taip pat žinoma kaip išsamaus ekologinio judėjimo punktai. Jie sudaro antrąjį piramidės lygmenį ir yra skirti veikti kaip tam tikras filtras užduodant išsamius klausimus. Platforma nėra skirta griežtam doktrininių teiginių rinkiniui, priešingai, ji skirta diskusijai, kurioje pripažįstami įvairūs teiginiai ir pataisymai. Kai kurie išsamiosios filosofijos šalininkai platformą laiko išsamiosios ekosofijos planu. Čia pirmojo lygmens teiginiai, kurie yra išsakyti pirmais trimis punktais, sąlygoja galutinę „Būdingosios vertės!“ normą. 4–7 punktai yra tarsi tiltas tarp galutinės normos ir asmeninių gyvenimo būdų, kai tuo tarpu 8 punktas kalba apie konkrečius veiksmus pasaulyje.

Išsamiosios ekologijos platforma:

- 1) visas gyvenimas turi vertę pats savaime, nepriklausomai nuo jo naudingumo žmonėms;
- 2) turiningumas ir įvairovė didina gyvenimo gerovę ir patys savaime yra vertingi;
- 3) žmonės neturi teisės mažinti rūšių įvairovės, išskyrus tuos atvejus, kai reikia patenkinti gyvybiškus poreikius;
- 4) žmonių įtaka gamtai yra didelė ir padėtis sparčiai prastėja;
- 5) žmonių populiacijos didėjimas ir gyvenimo būdai yra pagrindiniai šios įtakos elementai;
- 6) gyvenimo įvairovė, įskaitant kultūras, gali klestėti tik sumažinus žmogaus įtaką gamtoje;
- 7) dėl šių priežasčių turi pasikeisti esminės ideologinės, politinės, ekonominės ir technologinės struktūros;
- 8) tie, kas pripažįsta šiuos punktus, išpareigoja dalyvauti keičiant žmogaus ir gamtos santykius, veikti taikiai ir demokratiškai.

Pasak Naesso, „kas palaiko anksčiau minėtus punktus, yra išpareigoję tiesiogiai ar netiesiogiai mėginti įgyvendinti būtinus pokyčius“ (Naess 2000, 140). Kiekvieną, kas patvirtina šiuos aštuonis principus, Naessas vadina palaikančiais ekologais. Kaip jau minėta, Naessas pabrėžia, kad tie, kurie palaiko šiuos principus, gali tai daryti remdamiesi įvairiais požiūriais. Žmonių kultūros, kurios susiformuoja ekologinėse vietovėse, kur gerbiamos tik joms būdingos vertybės, plėtoja įvairias praktikos formas, technologijas ir socialinę tvarką.

Į trečiąjį lygmenį pereinama atsižvelgiant į esminius antrojo lygmens principus, ištiriant kiekvieną situaciją. Kokie yra pasirinkimai keičiant gyvenimo būdą ir kokiais būdais veikti, kad tai sutaptų su aukštesniu piramidės lygiu? Minėtas ūkininkas buvo trečiajame lygyje, kai tyrė perdirbimo galimybę savo ūkyje.

Ketvirtajame lygmenyje galimi daugelis gyvenimo būdų ir veiksmų. Kai kurie žmonės, pavyzdžiui, socialiniai ekologai bando sutelkti dėmesį į nuostolių atlyginimą, kai neteisybė tarp žmonių atveda prie ekologinių nuosmukių. Ekofeministai, bandydami spręsti žmogaus ir gamtos santykio problemą, priešpriešina lyčių nelygybę. Gamtos išsaugojimo biologai sutelkia dėmesį į rūšių išnykimo problemos šalinimą. Kiti priešinasi neigiamai laisvosios rinkos ir globalizacijos įtakai, gamtai ir kultūrai. Naessas pabrėžia, kad išsamiosios ekologijos mokslo sritis yra plati,

mes turime suprasti ir remti įvairius požiūrius (Naess 2000, 178). Taigi radikalus pliuralizmas yra esminis išsamios ekologijos judėjimo komponentas. Kai bendraujame su žmonėmis, kurie nedirba ekologijos srityje ir kurie siekia pakenkti ar sugriauti šį darbą, galiausiai mes prieiname prie išsamaus išsipareigojimo, kuris yra gilios patirties ir išsamių klausimų pasekmė. Kai ekologinė pasaulėžiūra yra gerai išplėtota, žmonės veikia iš visos širdies, demonstruodami didžiulę energiją ir išsipareigojimą. Tokie veiksmai yra taikūs ir demokratiški, atvedantys prie ekologinio palaikymo. Ekologinis savęs atskleidimas išlaisvina džiaugsmą, sąlygojanti platesnį savęs ir gamtos supratimą, bei skatina didesnę išsipareigojimą. Tai veda prie „vis didesnio rūpinimosi žmonėmis ir rūpinimosi nežmonėmis“ (Devall 1985, 17).

Išsamusis ekologinis judėjimas pripažįsta būdingą visų gyvybės formų ir visų rūšių įvairovės vertę. Šis supratimas panaudojamas aplinkosaugos politikai ir veiksams apibrėžti. Tie, kas veikia remdamiesi šiuo teiginiu, motyvuoja meilę gamtai ir žmonėms, pripažįsta, kad negalima ir toliau plėtoti pramoninės kultūros taip, kaip iki šiol. Todėl turėtume iš esmės pakeisti pagrindines vertybes ir veiklą arba mes pražudysime pasaulio įvairovę ir grožį, gebantį paremti įvairias žmonijos kultūras.

Šiuos principus patvirtina įvairių socialinių grupių žmonės, kurie dalijasi tais pačiais rūpesčiais dėl planetos, daugybės jos gyvybės formų ir ekologinių bendruomenių palaikymo. Juos jungia ilgalaikė žemės ekologinių bendruomenių ir vertybių vientisumo išsaugojimo vizija. Principų rėmėjai pasižymi galutinių įsitikinimų įvairove. „Galutiniai įsitikinimai“ čia reiškia jų asmeninius metafizinius ir religinius pagrindus, darančius įtaką vertybių, veiksnių ir ekologinio judėjimo paramos pasirinkimui. Kiekvienas žmogus gali įnešti unikalų indėlį gyvenime remdamasis savo asmenine ekosofija.

Kartais painiojamas „išsamiosios ekologijos judėjimas“, kuris apibūdintas anksčiau, su Naesso asmenine galutine ekocentrine filosofija, ekosofija. T. Naessas savo asmeninę galutinę filosofiją vadina ekosofija T, o ne išsamiaja ekologija. Ekosofijos T pagrindu jis asmeniškai remia išsamiosios ekologijos platformos principus.

Naessas bando išdėstyti visą savo pasaulėžiūrą statistiniu būdu, pradėdamas tik nuo vienos normos – savęs suvokimo, padedančio save įprasminti gamtoje. Savęs suvokimas yra pasirinktas tam, kad nukreiptų į „visų gyvybės formų savęs suvokimą!“ (Naess 2000, 174). Naessas ma-

no, kad norma yra jo paties išgyvenama ekosofija. Jis ragina kitus sukurti savo nuosavas ekosofijas, kurios remiasi galutine pasaulėžiūra. Teigdamas, kad žmonės gali pasiekti savęs suvokimą įvairiais būdais, Naessas siekia praplėsti identiteto suvokimą iki didesnio savęs suvokimo. Šis gebėjimas glūdi įvairiose kultūrose. Mes turime gebėjimą prisijungti prie daug didesnio savęs suvokimo, transcendentinio ego, praplėsdami savo identiteto suvokimą už siaurojo ego supratimo ribų į platesnę santykių sferą, nes mums nėra sunku palyginti save su kitomis gyvybės formomis. Tai neabejotinai nurodo, kad išsamioji ekologija artima šimtameči Rytų sielos pažinimo tradicijai ir filosofinei Vakarų psichologijai.

Daugelis kitų autorių, remdamiesi minėtomis idėjomis arba išplėsdami suvokimą ir rūpestį didesniu ekologiškuoju savimi, sukūrė ekofilosofijas, kurios yra labai panašios į Naesso. Tačiau kai kurie išsamiosios ekologijos judėjimo rėmėjai laikosi ekosofijos, kuri neprasideda nuo savęs suvokimo normos. W. Foxas savo knygoje *Transasmeninė ekologija: naujų santykių su planetos gamta supratimo pagrindai* siūlo „išsamiąją ekologiją“ vadinti „transasmenine“, pakeičiant įprastą aksiologinį santykio su natūralia gyvenamąja aplinka

Foxas pabrėžia trijų dalių psichikos koncepcijos, išskirdamas žemiausios – racionalios ir aukščiausios – žmogaus prigimties istorines ištaškas. Vakarų froidiškoje psichologijoje trijų dalių koncepcija grindžiama asmenybės skirstymu į *Jis (id)*, *Aš (ego)* ir aukščiausiąjį *Aš (superego)*. Šiuolaikinėje psichologijoje trijų dalių koncepcija sutampa su vaikiškąja, suaugusiąja ir tėviškąja asmenybės dalimis.

Kalbant apie žmogaus ir gamtos santykio praktiką, galima teigti, kad dabar joje dominuoja impulsyvus – siekiantis arba primityvusis (toks kaip *id* ar vaikiškasis) – *Aš*, kadangi mes naudojames gamta, nevertindami kitų (nežmogiškųjų) gyvybės formų ir svajodami apie kosminės erdvės ekspluataciją. Kita vertus, bandymai plėtoti dorovinių santykių sritį, apimant visos planetos gyvas būtybes, rūšis ir ekosistemas, ekologinės etikos sukūrimas, žmogaus ir gamtos santykio normų formuluotės suponuoja *Aš* egzistavimą. Tai tėviškasis *Aš*, arba *superego* (sąžinė), kuris yra svarbiausias žmonių tarpusavio santykiuose, skatinantis bet kurios būtybės (nuo atomo iki visatos) vidinės vertės pripažinimą.

Tačiau dabar daug populiarsnės stabilios visuomenės, ekosaugumo kūrimo idėjos, lemiamos racionalios – sprendžiančiojo *Aš*, arba *ego* – sąmonės. Tai asmenybės centras ir esmė, žmogaus proto ekvivalen-

tas, siekiantis visų trijų *Aš* sėkmingiausio „ekonominio“ kelio ir tikrovės suderinamumo. Siekiant „ekonominių“ sprendimų mūsų racionalus – sprendžiantysis – *Aš*, kaip teigia Foxas, naudoja *mini–max* strategiją, t. y. siekia pernelyg sumažinti išlaidas ir padidinti pajamas. Todėl mūsų suaugęs *Aš* vadinamas racionali, arba realiu mūsų psichikos aspektu. Impulsyviajam *Aš* būdingas neribotas naudos siekimas bei moralinių reikalavimų ir gamtos išteklių ribos pripažinimas. Taigi neribotas gamtos išteklių naudojimas yra ir neracionalus, ir nerealus, ir netgi amoralus. Tačiau kvietimas griežtai riboti poreikius taip pat yra nerealus, kadangi prieštarauja poreikiams ir neįvertina realių galimybių. Nors realiausiu žmogaus ir gamtos santykiu Foxas vadina tik *mini–max* strategiją, tačiau ją galima papildyti darnios plėtros idėja, arba ekologiniu saugumu, su noosferine perspektyva, t. y. moraliniu reikalavimu grįsta dabartinės ir būsimų žmonijos kartų gyvybinių poreikių patenkinimo galimybe išsaugant gamtą.

Minėtos įvairios ekologinės etikos koncepcijos (H. Rolstono III, P. T. Taylora, B. Callicotto ir kt.) netenka ryšio su antropocentrizmo tradicija ir bando objektyviai įrodyti natūralios gamtos vidinę vertę bei pagrįsti nežmogiškojo pasaulio moralinį reikšmingumą. Foxas šias koncepcijas priskiria normatyviniam – vertinamajam – *Aš*. Žinoma, kaip ir žmonių tarpusavio santykiuose, „kilus konfliktui tarp moralinių normų ir impulsyvaus – siekiančio – *Aš* poreikių, neatsižvelgiama į nežmogiškojo pasaulio „atsakingo valdymo“ interesus“ (Fox 1990, 70). Remiantis teiginiais apie gamtos unikalumą, galima pritarti šiam Foxo vertinimui ir teigti, kad tokių autorių kaip Callicotto teorijos vis dar lieka šiuolaikinės mokslinės paradigmos, iš kurios jie bando išsilaisvinti, ribose.

Transasmeninė ekologija, akcentuojanti *Aš* tipą, skiriasi nuo trijų minėtų *Aš*, besiremiančių atomistiniu asmeniškumo suvokimu. Transasmeninis *Aš* primena ne atskirą atomą ar dalelytę, o tarpusavio veiksmų lauką.

Impulsyvus – siekiantis ir racionalus – sprendžiantysis *Aš* užimti savo interesais, kurie pirmuoju atveju yra nemokšiški (viskas iškart ir dabar), o antruoju – pažangūs (pamažu, atsižvelgiant į aplinkybes, žmonių interesus ir kt.), vertinamasis – normatyvinis – *Aš* siekia konkrečius „atomistinio“ *Aš* idealių normų vykdymo (gerbti nežmogiškąsias būtybes). Vadinasi, mūsų siaurasis *Aš* turi siekti kitos – atviros – *Aš* prasmės.

Plėtojant transasmeninį ekologinio *Aš* suvokimą, etikos moraliniai privalėjimai tampa nereikalingi. Atvirajam transasmeniniam *Aš* apsaugo-

ti natūralų (spontaniškąjį) savo *Aš* vystymąsi įvairiose srityse. Naessas apie tai ir rašo: „Mums nereikalinga moralė, kad kvėpuotume... jeigu mūsų *Aš* plačiąja prasme apkabina kitą būtybę, kadangi meilė pasireiškia be jokių moralinių pamokymų. Jūs rūpinatės savimi neverčiamas moralinės prievartos“ (2000, 35).

Išsamioji ekologija neorientuoja nei į gamtinės aplinkos aksiologiją, nei į santykių su ja etikos teoriją, nei į egzistuojančios praktikos reformą. Ji orientuoja mus į savęs pažinimo vystymą, kol suvoksime, kad kiekvienas mūsų sukurtas vienybėje su visu pasauliu ir mūsų planeta, kad gamtos apsauga yra paties savęs apsauga.

Būtent ši tiesioginių, intuityvų pasaulio vientisumo ir kiekvienos individualybės unikalumo suvokimą išsamieji ekologai (B. Devallas ir G. Sessions) vadina „objektyviuoju neantropocentrizmu“, kuris būdingas dominuojančiai mūsų kultūros tradicijai (Devall, Sessions 1985, 22). Tai galima pavadinti jautrumu visatai arba beribio pasaulio vienybės suvokimu, teikiančiu pasaulinės patirties. Mūsų sąmonė – didžiausias gamtos pasiekimas, kurio didingumas, priklausomai nuo dvasinės brandos pasiekimo dydžio (masto), vis labiau išryškėja vaizdinyje apie kuklią vietą ir paties žmogaus vaidmenį. Šie teiginiai prieštarauja dabar viešpataujančiam žmogaus–gamtos valdovo vaizdiniui. Šis žmogaus vietos gamtoje supratimas, vadinamas antropocentrizmu, teigiantis žmonijos civilizacijos (t. y. vakarietiškos technologinės civilizacijos) pirmumą visatoje, yra negatyvus suvokiant būties vienybę. Per kelis tūkstantmečius Vakarų kultūroje įsivyravo dominavimo, žmonijos prieš nežmogiškąjį pasaulį, vyrų prieš moteris, sveikų ir stiprių prieš silpnuosius, Vakarų prieš ne Vakarų kultūros idėjos. Išsamioji ekologinė sąmonė leidžia mums pamatyti šių iliuzijų pavojingumą ir suvokti save esant Visatos dalimi. Tikrovę išsamieji ekologai suvokia ne dominuojančių pažiūrų dualizme, ne griaušančiame gamtos išnaudojime ir ne globalinėje branduolinėje grėsmėje, tikrovę jiems atsiveria per neagresyvumą, kuklumą, užuojautą, savęs kaip visumos dalies suvokimą. Devallas ir Sessions pabrėžia technologinės civilizacijos palaikomą žmogaus dominavimo gamtoje idėją, kuri „įteigia tikėjimą gamtos išteklių neišsėmimu, mokslo ir technikos pažanga bei jos galimybėmis“ (1985, 241).

Išsamus ekologinis vertinimas plėtoja visuotiną požiūrį į pasaulį, sąlygojantį harmoniją su gamta, jos vidinės vertės, visų būtybių lygybės pripažinimą ir numato materialinių poreikių ribotumą. Išsamieji

ekologai mano, kad tik radikalūs sąmonės pasikeitimai galėtų pakeisti mūsų vertybes ir santykio su gamta praktiką. Foxas taip išreiškė pagrindinę išsamiosios ekologijos intuiciją, perteiktą Naesso suformuluotoje išsamiosios ekologijos platformoje: „Mes negalime numatyti neginčijamų ontologinių egzistencijos ribų, kadangi gamta nesidalija į žmogiškąjį ir nežmogiškąjį pasaulį. Ši intuicija atsiranda laikiname išgyvenime, nušviečiančiame žmogaus sielą, ir gali būti suprantama tik kaip gamtos vienybės suvokimas tam tikrame psichologiniame procese“ (1990, 89). Spinozos pasekėjo Naesso ekosofijoje išsamiosios ekologijos intuicija pasireiškia savęs realizavimo ir biosferos lygybės intuicijoje, kuri iškelia esminį klausimą: kokia asmenybe siekiu būti?

Biosferinės lygybės intuicija – tai visų biosferos dalių lygių teisių gyventi suvokimas ir visų būtybių vienodos vertės pripažinimas. Foxas šią ekocentrinę lygybę vadina teisinga, nors aišku ir tai, kad gyvenimo procese visos rūšys išnaudoja viena kitą (kaip maistą ir t. t.). Lygybės intuicijos teisingumą patvirtina Leopoldas, teigdamas, kad žmonės yra „paprasti biotinės bendruomenės nariai, o ne kitų rūšių valdytojai ar šeimininkai“ (1987, 5). Biocentrinė lygybė susijusi su idėja, teigiančia, kad žmogus kenkdamas gamtai, kenkia pats sau. Dėl šios intuicijos žmonės turi gyventi minimaliai veikdami gamtą. Naessas apie tai rašo: „Mano intuicijos prasmė glūdi gebėjime pasipriešinti savitenkinančiam požiūriui į tą, kas atrodo mažiau išsivystęs, mažiau sudėtingas, mažiau stebinantis“ (1984, 195).

Savirealizacijos ar išsamaus ekologinio suvokimo siekimas yra dvasinės brandos pasiekimo požymis. Idėjų asimiliaciją liudija dėmesys, išsamiųjų ekologų skiriamas identifikacijos procesui. Jis suvokiamas kaip nepaprastas, bendrumo ir panašumo su kuo nors, jausmas – fizinis, emocinis ar mentalinis.

Išsamūs ekologai išskiria mažiausiai du identifikacijos tipus: asmeninį ir kosminį, kuriuos Foxas vadina asmeniniu ir transasmeniniu.

Asmeninė identifikacija, žinoma, labai svarbi žmogaus vystymuisi, tačiau pasitikėjimas tik šia identifikacijos forma (pirma aš, po to šeima, mano draugai ir t. t.) paliko neigiamų pasekmių.

Transasmeninė identifikacija, užtvėrdama kelią griaušančioms egoistinių formų tendencijoms, siūlo identifikaciją be pasirinkimo su viskuo, kas egzistuoja vienybėje.

Asmeninės identifikacijos formos negali sustabdyti nei mūsų, nei gamtos griovimo proceso. Tik asmeninių ir transasmeninių formų integra-

vimas iš esmės sąlygoja žmogaus dvasinį pasikeitimą, teigiamą požiūrį į viską, kas egzistuoja, pasiruošimą suteikti pagalbą ir palaikymą. Vadina-
si, ekologiškas, teisingas elgesys yra dvasinės transformacijos ir savojo
Aš suvokimo pasekmė.

Išsami ekologija siūlo ne visuotiną gamtos filosofiją, bet filosofinį kelią, kuriantį jos asmeninę ekosofinę versiją. Nors mes tesame dalelės *Visatos* gyvybės tkmėje, tačiau išsamiojoje ekologijoje tai nereiškia individualumo dalių praradimo. Išsamiesiems ekologams visos būtybės kaip vieningos, visaapimančios tikrovės aspektai nėra nei identiškos, nei ab-
soliučiai autonomiškos; greičiau sąlyginai autonomiškos, ką ir įrodo ne tik ekologijos mokslas, bet ir fizika bei evoliucinė biologija. Gali būti, kad kosminės identifikacijos patirtis turės žmonijai tokią pat reikšmę, kokią, K. G. Jungo manymu, individualizacijos procesas turi žmogui: „Žmogus tampa vieningu, integruotu, kūribingu ir laimingu tada, kada sąmoningumas ir nesąmoningumas išmoksta papildyti vienas kitą ir gyventi taikoje“ (1991, 90). Manau, kad šiuolaikinės globalinės ekloginės krizės idėjos siekia sąmoningos (žmogaus sąmoningumo) ir nesąmonin-
gos (viso nežmogiškojo pasaulio) mūsų sielos dalių harmonijos, tikrosios vertės ir pagarbos nežmogiškajam pasauliui sugražinimo. Tik taip žmogus gali atgauti savigarbą ir gebėjimą gyventi harmonijoje su gamta. Subrendusios savimonės (sąmonės) pasiekimas – kuris šiandien yra neiš-
vengiamai ekologiškas – tas tikrasis kelias, kuriuo turi eiti žmogus. Tai ir yra įmanomas bei pasiekiamas savimonės (sąmonės) vystymo ir keitimo kelias.

Literatūra

Devall B. *Simple in Means, Rich in Ends: practicing deep ecology*. Salt Lake City, Gibb Smith, 1988.

Devall B., Sessions G. *Deep ecology: Living as if nature mattered*. Salt Lake City, Peregrine Smith, 1985.

Fox M. *The American conservation movement. John Muir and his legacy*. Madison: university of Wisconsin Press, 1981.

Fox W. *Toward a Transpersonal ecology*. Boston, MA and London, Shambhala, 1990.

Leopold A. *A Sand Country almanac*. New York: Oxford University Press, 1987.

Naess A. *Intuition, Intrinsic value and Deep ecology. The Ecologist*. Cornwall, No. 4, 1984.

Naess A. *Ecology, Community and Lifestyle*. London, Cambridge, 1991.

Naess A. *Selected works of Arne Naess*. Amsterdam, Kluwer, 2000.

Юнг К. Г. *Один современный миф*. Москва, 1991.

ETHICAL REFLECTIONS ON ECOLOGICAL TRANSFORMATION

Jūratė Mackevičiūtė

Summary

In the philosophy of human's relations with nature, the idea of transformation of the conscious consciousness, orienting towards transpersonal identification with natural environment and emphasizing the problems of philosophical ontology and psychology, gains increasingly greater popularity. Three types of environmental ethics are distinguished and analyzed: the shallow, the intermediate, and the deep one. Originator of the deep ecology is A. Naess. Other authors following the above mentioned ideas or expanding the perception of and care for a larger ecological Self have created ecosophies which are very similar to those of A. Naess. Afterwards some strategies for realising the ecocentric ethic are discussed with a focus on the idea of green citizenship.